

14-nji tema: **Türkmen Türkçesinde yansima sözler** (Türkmen dilinde ses we obraz aňladýan sözler)

Dersiň maksady:

✓ talyplara türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik gurluş aýratynlyklaryny öwretmek;

✓ talyplara türkmen diliniň sözlük hazynasyny we semantik aýratynlyklary öwretmek;

✓ talyplara türkmen dilinde dürli temelar boýunça öz pikirlerini yzygiderli, logiki taýdan dogry beýan etmekligi öwretmek,

✓ talyplara türkmen diliniň dürs ýazuw düzgünlerini öwretmek;

✓ olara orfografik taýdan ýalňyşsyz beýan etmegiň tärlerini öwretmek;

✓ talyplaryň türkmen dilinde sözleýiş medeniýetini we ýazuw endiklerini hem-de başarnyklaryny ösdürmek;

✓ dersde türkmen dilini we edebiyatyny oňat öwretmek üçin talyplaryň özara işjeňligini ýola goýmak;

✓ türkmen dili we edebiyat sapaklarynda tehnik serişdelerden peýdalanmak;

✓ türkmen dili we edebiyaty dersleriniň üsti bilen talyplarda watansöýüjiligi, zähmetsöýerligi, agzybirligi, ahlaklylygy, ynsaplylygy, türkmen milli we dünýä gymmatlyklaryna buýsanç, gözellige söýgi duýgularyny terbiýelemek.

Dersiň wezipeleri:

- talyplaryň türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik başarnyklaryny ösdürmek;
- talyplaryň sözleýiş dilini kämilleşdirmek;
- talyplaryň ýazuw we hatdatlyk endiklerini ösdürmek,
- talyplaryň sözlük üstünde özbaşdak işlerini kämilleşdirmek
- talyplaryň okama we düşünme ukyplaryny ösdürmek;
- talyplaryň gürrüň berme we ýazyp beýanetme endiklerini kämilleşdirmek;
- söz öwrenme endiklerini artdyrmak;
- terjime etme ukyplaryny ösdürmek...

Dersiň görnüşi:

- dilden düşündirme;
- ýazuwdan beýanetme;
- sorag-jogap arkaly berkitme;
- shemaly we tablisaly düşündirme;
- tehniki serişdeler arkaly düşündirme;
- ýumşuň kömegi bilen geçileni gaýtalama...
- öý işi tabşyрма...

Dersiň ýörelgeleri:

- ✚ türkmen filologiýasy baradaky bilimiň mazmuny bilen onuň beýan edilişinin bitewiligini gazanmak,
- ✚ türkmen diliniň beýleki dersler we durmuş bilen baglanyşygyny üpjün etmek;

✚ edeplilik, dogry sözlülük, ynsanperwerlik, yzygiderlilik, sylag-hormat we ýaş aýratynlyklara dogry gelmek.

✚ ders we durmuş, teoriýa we praktika gatnaşygy esasynda olaryň özara baglanyşygyny üpjün etmek...

Dersiň usullary:

- ❖ talyplaryň özbaşdak işleri we ýumuşlary barlag etmek;
- ❖ **ACTIV Studio** we **Power Point** maksatnamalaryndan peýdalanmak,
- ❖ türkmen filologiýasy boýunça öwredilýän temanyň prezentasiýasyny geçirmek,
- ❖ diliň grammatik kategoriýalary bilen baglanyşykly kynçylyklarda „**akyly sagady**“, “**akyly kompas**” “**akyly şejeräni**“ kömege çagyrmak,
- ❖ talyplaryň arasynda özara pikirlenme minutlaryny geçirmek;
- ❖ talyplaryň logiki yzygiderliligine, subut edijiligine ünsi güýçlendirmek;
- ❖ Dersde düşnükçiligi we aýdyňlygy üpjün etmek...

Dersiň görkezme esbaplary:

- okuw kitaplary,
- gepleşik gollanmalary,
- ýazdyrylan ylmy çeşmeler,
- usuly gollanmalar,
- ses ýazgylary,
- degişli suratlar,
- tablisalar, çyzgylar,
- sözlükler,
- metbugat maglumatlary.

❖ Ses we şekili aňladýan sözleriň many toparlary

Nähili we neneňsi seslenmeleri suratlandyrýandyklaryna baglylykda ses aňladýan sözler üç topara bölünýär:

1. Adama häsiýetli seslenmeleri şöhlelendirýän sözler.

Bulary hem ses hadysasynyň häsiýetine görä iki topara bölmek bolar:

a) Aňly-düşünjeli döredilýän sesleri şöhlelendirýän sözler.

Adam tarapyndan dürli ýagdaýda döredilýän sesler dürli şekildäki sözler arkaly aňladylýar.

Bular, esasan, subýektiň herekete, waka, ýagdaýa bolan gatnaşygyny – garaýşyny (makullamak, şatlanmak – begenmek, ýaňsa almak, nägile bolmak, halamazlyk, göwnüýetmezçilik etmek we ş.m.) bildirýärler.

Beýle sözleriň mukdary onçakly köp däl. Meselem: Bu söze Aňkar aga içinden *mys-mys* edip güldi (B.Hudaýnazarow). ...Nunna pälwan gürrüňdeşine gözügidijilik bilen seretdi-de, birden *wala-wala* edip, Gytja tarap yöneldi (Şol ýerde). - Şu wagt geläýiň görseňiz - diýip, Meret jogap bereninden soň, baý *hüňür- hüňür* edip gitdi (A.Durdyýew). Narly Nepesowiç feletonyň sözbaşyny sesli okap, *kikir kikir* güldi (“Garagum”).

b) Adamda instinkt boýunça, ýagny onuň erk-islegine bagly bolmazdan döreyän dürli seslenmeleri şöhlelendirýän sözler.

Bu topar sözler belli bir agyrynyň, gorkynyň, dem alyş organa nähilidir bir zadyň täsir etmegi bilen ýa-da ukuda, düýş görende döreyän ses hadysalaryny suratlandyrýarlar.

Bular sanlyja sözlerden ybaratdyr. Meselem: --Hawa. Sen kirpiksiz gabaklaryňy yaňjyk gerip, “*iňňä-iňňä*” diýip, dünýa gelen wagtyndaky waka (B.Kerbabaýew). Bu wagtlar daşarda *kuh-ha-kuh-ha* edip, üsgülewük eşidildi (H. Derýaýew). Kimisi dodagynyň aňyrsyna dem ýygnap, *puf-f... puf* edip ýatyr (Şol ýerde). *Häpişge-häpişge* edip, tamy yaňlandyryp, tapgyr-tapgyr asgyrды (P.Nurberdiýew). Emma bu zatlardan habarsyz Somak molla *gärk-gärk* gägirip, öz agyrýan yerini tutdy (R.Gelenow).

2. Beýleki janly jandarlaryň çykarýan seslerini şöhlelendirýän sözler. Bular hem janly jandarlaryň haýsy birine degişlidiklerine göre birnäçe ownuk toparlara bölmek bolar:

a) Haýwanlaryň çykarýan seslerini şöhlelendirýän sözler.

Meselem: Janajygly möjek *awu* diýip, özünü oklady (A.Gowşudow). Bu *jaňk-juňk* çyňsamak ýene-de gaýtalandy (Şol ýerde). Ol *hork-hork* edip, ähli agaçlaryň köklerini kertişdirip çykyppdyr (A.Soltanmyradow). Oňa (kirpä) mazaly gözi düşenden soň bolsa, *mää, mää* edip, agylyna tarap ökje göterdi (K.Jumaýew). *Gyr, gyr, gyr* edip, oňa haýbat atdy. Pişik... öňkileri ýaly *hyss, hyss* ses çykardy (Şol ýerde).

b) Guş-gumrularyň çykarýan seslerini şöhlelendirýän sözler.

Meselem: Özi horazyň deňi, / *Jagak-jagak* bar heňi (P.Nurberdiýew). Garga ardynjrap, *gakgak-gak* edipdir (A.Soltanmyradow). ...gyzyl horoz ondan kân çekinmeýärdi we Mergen taýagyny bulandy, *duk-duk* edip gabarylýardy (K.Jumaýew). Bir gezek mamasy dynç alyp ýatyrka, ördekler gapynyň öňüne gelip, *gark-gark* edip seslenip başladyrlar (Şol ýerde).

ç) Mör-möjekleriň çykarýan seslerini şöhlelendirýän sözler.

Muňa juda az sanly sözler degişlidir. Meselem: Dýýe... *wyzda-wyz* bolşup ýören bal arylaryna ýüzlenipdir (A.Soltanmyradow). Tam içinde *wyz-wyz* edip bir siňek, / Hemme zada basyp görädi ol eňek (“Garagum”).

3. Jansyz tebigy zatlaryň, tebigy hadysalarynyň döredýän seslerini şöhlelendirýän sözler.

Närseler, zatlar biri-birine çakyşan, süýkeşen, sürtülen, degen mahalynda, olar özleriniň häsýetine we aýratynlyklaryna görä dürli sesleriň döremegine, ýüze çykmagyna sebäp bolýarlar. Şonuň üçin bu hili ses hadysalaryny suratlandyrýan sözleriň sany köpdür. Olaryň ençemesi köp manylydyrlar we aşakdaky ýaly birnäçe toparlara bölünýär:

a) Gaty, ýumşak zatlaryň biri-birine çakyşmagyndan, sürtülmeginde we ş.m. eme gelýän seslenmeleri şöhlelendirýän sözler. Meselem: Artyk alaşaň gerşini sypap, arkasyna *pat-pat* kakdy (B.Kerbabaýew). Kimsi işikde eli paltaly, *park-park* odun aýrýardy (A.Durdyýew). Orazsoltan bu aýak sesini aňşyryjak bolup, tirsegine daýanyp, başyny galdyranýnda, iteklenen gabsa *tykyrt* etdi. (H Derýaýew).

b) Metal zatlaryň özara ýa-da olaryň başga hili gaty närselere çakyşmagy, sürtülmegi, ýere gaçmagy we ş.m. netijesinde döredýän sesleri şöhlelendirýän sözler. Meselem: Endamyň titredýär, gulagyňy deşýär,

/Jaňk-jaňk edip batly sandal sesleri (Ş. Kekilow). Törde aýbogdaşyny guragada, uly bagşylaryňky ýaly edip, dutary düzmäge başlady. *Tiriň, tiriň, tiriň...* (B.Hudaýnazarow). -Bäý, Kaka bilen Duşagyň arasynyň daşdygyny. *Tygyrdyň-tygyrdyň, tygyrdyňtygyrdyň*, (N.Jumaýew). Şol wagt *zarň-zarň* urlan jaňyň sesine adamlar birhili boldurlar ("Garagum").

ç) Suwuk, ýarym suwuk jisimler, goýy massalar akanda, gaýnanda, joşanda, bir zada guýlanda we ş.m. döreyän ses hadysalarynyň şöhlelendiryän sözler. Bu topar sözler mukdar taýdan onçakly köp däl. Meselem: İçine ýumruk ýaly gowurma atylyp, suwdan doldurylan çopan gazanjygy *lasyr-lasyr* gaýnaýan wagtynda, Artyk çöregini (goruň aşagyndan) çykardy (B.Kerbabaýew). Ýarysy peçiň içine çümüp duran tüňçe bolsa gülegen adam ýaly *lakyр-lakyр* edip, kiçijik agzyndan iri damjalary pürkýärdi (Ý.Durdyýew). Käte hem (derýanyň suwy) köwlenip, esrek erkek ýaly *lummur-lummur* edip seslenýar ("Garagum").

d) Dürli ýaraglaryň, toprlaryň, motorlaryň, mehanizmleriň işländäki eşidilýän seslerini, her hili partlaýyş we şuna meňzeşleri şöhlelendiryän sözler. Meselem: Şol halatda edil bendiň üstünden atylan ok *jast* edip, onuň gulagynyň düybünden geçip gitdi. Birinji atylan tüpeňiň yzy bilen *tark-jast, tark-tark, jast-jast, ta-a-rk-juw* edip, sesi eşidilen oklaryň nyşanasy Durdy boldy (H.Derýaýew). Men haýdan-haý otluçöp gabyndaky bir atym därini otladym, *güp* edip, dari göçdi (A.Gowşudow). Seret..., (sagat) näçe *jyk-jyk* etse-de, bir duran yerinde dur (P.Nurberdiyew). Şol wagt uzakdan pagta ýygýan maşynyň *tatyr-tatyr* sesi eşidildi (O.Akmämmedow).

e) Tebigy hadysalaryň döredýän seslenmelerini şöhlelendiryän sözler. Muňa çäkli sandaky sözler degişlidir. Meselem: Edil şol gün asmanda *gür-par* edip duran ýaz buludy hem ýokdy (A.Gowşudow). Bossan *pu-u, pu-u* edip, ýeli, "*şabyр-şabyр*" diyip bolsa, çabgany suratlandyrdy (B.Kerbabaýew).

Şekil aňladýan sözler-de nähili tebigy hadysalara, zatlaryň hereketine, daş görnüşine degişlidiklerine laýyklykda birnäçe topara bölünýar:

1. Adamyň (a), haýwanlaryň (b), guşlaryň, mör-möjekleriň (ç) ýöreyiş, böküş, ylgaýyş we ş.m. hereket şekilini suratlandyran sözler.

Bu hili sözleriň sany köpdür. Meselem: a) Pökgen özüniň mähnet göwresini zordan göterip, *loňk-loňk* edip ylgaýar (A.Gowşudow). Ol edil ördek ýaly petekesini gaýşardyp, *oýmul-oýmul* edip, gaýynymyň öýüne girdi (A.Durdyýew). Ol... ýyl hassalygyndan turan ýaly çala *yraň-daraň*

edip, işikden girdi-de, gabsa ýaplanyp oturdy (H.Derýaýew). – Bedähet (pagta) ýygar... — diýip, kempir *üpül-süpül* edip, brigadiriň duşundan geçip gitdi (G.Gurbansähedow). Ol özüni üstün çykan hasap edip, *apaňapaň* basdy-da, şporuny jyňňyrdadyp, eýwanda gezim etdi (B.Kerbabaýew).

b) Köpek... *seňk-seňk* edip, öňe düşýärdi. (B.Kerbabaýew). Birdenkä golaýyndan *diriň-diriň* towsup giden towşana göreji ilende bolsa, onuň ýüwrükligine buýsanan ýaly el çarpdy. (B.Kerbabaýew). Owlak-guzy mäleşip, / Käbirisi tans edýär, / *dyrs-dyrs* dyrsyldap, / Eýjejik oýun edýär (P.Nurberdiýew). ...ol aýaklaryny hamyr ýugurýan aýalyň ýumrugy ýaly soguryp alyp, ýene urup, *hypyr-sypyr*, *hypyr-sypyr* edipjik, öz maýdaljygyna ýygyja-ýygyja basyp gidip barýar. (H.Derýaýew).

ç) *Ybyrt* eder balygym, / *Gybyrt* eder balygym, / Tutjak bolup sermesem, / Elden sypar balygym (“Türkmen halk matallary”). Gyrdan gelýän kyrk eşek / *Hytda-hytda* ýorgalar, / Üsti ýaşyl egmeli, / Egme kümüş eýerli (Şol ýerde). – Ol (guş) *loňk* edip, eýläme geçdi, beýläme geçdi, iň soňunda meni ölidir hasap etdi (“Türkmen diliniň sözlügi”)

2. Adamyň belli bir wagt dowamynda bikär, işsiz, biderek entäp ýörüş, ygyş, geziş ýagdaýyny suratlandyrýan sözler. Meselem: – Ýa-da ol öýe girip, ol öýden çykyp, *söw-söw* syrýp ýörmekçimi? (A.Durdyýew). Allak birnäçe gün onda-mundarak, *bukdak-sukdak* edip gezdi (Şol ýerde). – Indem, ýaş başyna, şu ýagdaýda *halt-halt* edip, bir günlük ýola, işi-pişes ýok ýerden şäheriň bazaryna gitjekmişi? (B.Hudaýnazarow). Ol... aýalynyň, çagalarynyň hal-ýagdaýyny soramagyň deregine Pöwrizede, Daşkentde *seteň-seteň* syrýp gezdi (“Edebiýat we sungat”).

3. Dürli sebäplere görä adamyň ýüz keşbinde, ýüzünde peýda bolýan dürli hereketleri suratlandyrýan sözler. Bu topar az sanly sözlerden ybaratdyr. Meselem: Ýefreýtor ýerinden egnini söllerdi we dodaklaryny *kemiş-kemiş* etdirip turdy... (N.Saryhanow). – Wi, Amanjan, bu asyl senmidiň? – diýip, lopbuş aýal *dylym-dylym* edip, maşynyň penjiresinden boýnuny uzatdy (G.Gurbansähedow). Owşanaklap barmaşyna ýüzüni *sapajak-supajak* etdi (R.Gelenow). – Tüweleme, senem hammama gelýän ekeniň – diýip, ...tommaýly sözler bilen *gules-ýalas* edip, maňa ýüzlendi (“Garagum”).

4. Şat bolmagyň, gorkmagyň, howsala düşmegiň, agyrynyň we ş.m. täsiri bilen adam organizminde peýda bolýan dürli fiziologik-emosional hadysalary şöhlelendirýän sözler. Muňa örän çakli sandaky sözler degişlidir. Meselem: Ilki maşyna münen batlaryna, olaryň üçüsiniň-de

ýürekleri *gürs-gürs* urýardy, her kim öz aladasyny edýärdi (Ý.Durdyýew). Birnäçe aý bäri gözüm yzyny üzmän *tirp-tirp* edip çekýär (A.Gowşudow). Depe saçym üşüp, endam janyp *tikenek-tikenek* bolup, süňňüm-de lagşady (P.Nurberdiýew). Emma *güt-güt* edip urýan ýüregi, gulagyna gelýän dutaryň owazy, onuň ygtyýaryny elinden aldy (R.Gelenow).

5. Adamyň umymy ýagdaýy bilen baglanyşykly dörän sözler. Bu topar sözler aljyraňlylygyň, geň galmagyň, gorkmagyň, howsala düşmegiň we ş.m. täsiri bilen adamyň umymy ýagdaýynda peýda bolýan üýtgeşmeleri şöhlendirýärler. Şeýle sözler dilde ep-esli bar. Meselem: Ýaňy işige ýeten Sähet *ziňk* edip tisingindi-de: – Hä! – diýip, jogap berenini özi-de duýman galdy (A. Gowşudow). Kimiňdir pişik basyşyny edip, gapa gelenini duýman oturan Hoşgeldi *ýalt* edip, bir gapdala seretdi (A. Gowşudow). Men ony *buýtar-suýtar* edende, tas ýenjipdim (B. Hudaýnazarow). Duýdansyz habara *aňk-taňk* bolan ýaşuly iki elini ak sakgalynyň ujyna ýetirdi... (Şol ýerde).

6. Zatlaryň asuda, dynçlyk, hereketsiz ýagdaýyndaky daş görnüşini, şekilini, sypatyny suratlandyrýan sözler. Bu çäkli mukdardaky sözleri öz içine alýar. Meselem: Ol garagyýçak, *atan-satan*, agras bir ýigitdir (B.Kerbabaýew) Ol guşagyny şeýle ebşir guşanan hem bolsa, egnindäki donuň ýakalarynyň dumly-duşy *hopul-sopul* bolup durdy (A.Gowşudow). Endamymyň kä ýeri *larsa-larsa* galypdyr (Şol ýerde). Az salymyň içinde ol ýerlerde *böreň-böreň* mele suwlar peýda boldy. (P.Nurberdiýew). – Menem pullary sanaýyn – diýip, tagaşyksyz *bodulsodul* barmaklaryna tüýkürip, sanamaga başlady (O.Akmämmedow).

7. Hereketiň çaltlykda, tiz bolup geçişini, onuň okgunlylygyny şöhlendirýän sözler. Bu topara ep-esli sözler girýär. Meslem: ...ýoldan obanyň ýaş oglanlary welosipedli biri-biriniň zyzndan *zybyrtda-zybyrt* geçýärdiler. (A.Durdyýew). Telegraf agaçlary Merediň gapdalyndan *zyrp-zyrp* geçýärdi (Şol ýerde). Külbikäm ýalyjak balygy sap-sary ýagyň içinden garbap aldym-da, *lak-luk* atdym (B.Hudaýnazarow). –Tüweleme, aýagymyzyň aşagynda ýel ýaly maşyn bar. *Dazt* etdim gitdim, *dazt* etdim geldim (O.Akmämmedow).

8. Ýagtylyk hadysalaryny suratlandyrýan sözler. Beýle sözler aýyň, Günüň, ýyldyzyň, ýyldyrymyň, ýalnyň, odyň, çyranyň, gymmat baha metallaryň, daşlaryň we ş. m. zatlaryň berýän dürli ýagtylyk öwüşginlerini, adamyň ýüz-gözünde bolýan ýagtylyk hadysalaryny suratlandyrýarlar. Bu

topara sanlyja sözler degişlidir. Meselem: Daň saz berip, ömür zaýa batansoň, / *Ýylyp-ýylyp* edip, ýitip barýar ýyldyzlar (B.Kerbabaýew). Gözel sesini çykarman, başyny ýaýkanda, burnunyň iki ýanyndan syrygyp gaýdýan gözýaş çyranyň ýagtysyna *ýyldyrt-ýyldyrt* etdi (O.Akmämmedow). Iň uly doganyň çep ýan göwsünde / *Altyn ýyldyz ýaly-ýaly* ýanýardy (R.Seýidow). Gülruhyň ýüzi bulutdan çykan aý dek *ýaly-ýaly* edip, köşgün hemme ýerine şöhle salýardy (“Görogly”).

Şekil aňladýan sözleriň umumy mukdary ses aňladýan sözlerden has azdyr.

Ses we şekil aňladýan sözleriň gurluşy boýunça toparlara bölünişi

Gurluşlary taýdan ses we şekil aňladýan sözler üç topara bölünýär: Sada sözler, gaýtalanýan sözler, tirkeş sözler.

Sada sözler. Bular, aglaba işlikler bilen utgaşyp, birbada, belli bir kesgitli wagt dowamynda kabul edýän seslenmäniň we hereket şekiliniň bir gezek bolup geçýändigini suratlandyrýarlar. Sada söz hökmünde, köplenç, bir bogunly sözler ulanylýar. Olar-da, esasan, ses aňladýan sözlere degişli. Bularyň ulanyş gerimi, gaýtalanýan we tirkeş sözlere garaňda, juda çäklidir. Meselem: Ol tüpeňiniň gulagyny gysanda, diňe *jyrk* etdi, göçmedi (B.Kerbabaýew). Dursun özüni düýäniň üstüne oklany bilen, äwmezek düýe aşagy ýaýly ýaly *tabyrt* edip, ýerinden turdy (H.Ysmaýylow). Amanmyrat gerşinden içýan sokaň ýaly *jazt* bolanda, bir: “ah” diýdi (H.Derýaýew).

Gaýtalanýan sözler. Ses we şekil aňladýan sözleriň giňden ulanylýan görnüşleri gaýtalanýan we tirkeş sözler bolup, olar bu söz toparynyň guruluş aýratynlygyny häsiýetlendirýärler.

Gaýtalanýan sözler seslenmäniň, suratlandyrylýan şekiliň hil tarapyňyň üýtgemän, birden köp, näbelli gezek sazlaşykly, birsydyrgyn, birmeňzeş, deň kadaly, bir ritmde gaýtalanýandygyny şöhlelendirýärler hem-de olaryň labyzlylyk, täsirlilik derejesini güýçlendirmäge hyzmat edýärler. Meselem: Onýança dor alaşa agynyp galanyndan soň, *gür-gür* silkindi-de töweregine bakjaklap, *çyr-çyr* kişñedi (B.Kerbabaýew). Olaryň näzik aýaklarynyň aşagy ýaýly ýaly bolup, *diriň-diriň* her bökende, ýigrimi ädimden artyga zyňýana meñzedi (B.Kerbabaýew). Hanha, bir kiçijik güjük *selk-selk* edip gelip iki oň aýagyny galdyrdy, *şytyr-şytyr* edip dyrçanaklap, aglamjyrap, çyňsap, gapyny açjak boldy – başartmady, burny bilen itdi – bolmady (H.Ysmaýylow).

Gaýtalanýan sözler iki topara bölünýär:

Birinji topar: Muňa girýän sözler bilen bir hatarda olaryň sada görnüşleri hem dilde özbaşdak ulanylýarlar.

Meselem: Emma gaty howlugyp, zöwwe-zöwwe ýerinden turýardy (H.Ysmaýylow). — Baý keserip ýatan zöwwe galdy (N.Saryhanow). *Hyrk-hyrk* edip birden gözden zym boldy, / Suw yüzünden aşagyna güm boldy (B.Kerbabaýew). Şonuň üçin ol, Nowçenko birdenkä *hyrk* edip dikelen wagty, pessaý ses bilen ýene oňa ýüz tutdy (Şol ýerde). Artyk hanyň gapysyndan baranda, *ähem-ähem* edip, ýagjymak ses eşitdi (Şol ýerde). *Ähem* edip, molla geler ardynyp, / Garyp-gasar daşda gezer derdinip (Şol ýerde).

Ses aňladýan sözleriň şol bir gaýtalanýan we sada görnüşleriniň birnäçesi biri-birinden başga-başga ses hadysalaryny suratlandyrýarlar: şeýle seslenmeler dürli zatlar arkalay döredilýär. Meselem: Ädikli aýagyny birki ýola yere *tarptarp* urdy... (A.Durdyýew). Utanjyndan galdyrmaýar kirpigin, / Ýeňňesi *tarptarp* edip, ýapar serpigin (B.Kerbabaýew). Yzly-yzyna öňkidenem gatyрак / *Tarktark* edip, ýene işik kakylady (Ş.Kekilow). — At, Garaja, at! *Tark!* — Ikinjiňem at! At, eglenme! (G.Gurbansähedow).

Ikinji topar. Bu topar sözler komponentleriniň semantik we gurluş bitewiligi zerarly dilde diňe gaýtalanýan görnüşinde ulanylýar. Bular asly tebigaty boýunça näbelli, birnäçe gezek gaýtalanýan seslenmeler, şekil hadysalary bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr. Bu topara esli sandaky sözler degişlidir.

Meselem: Kä günler bolsa bazarda onuň-munuň ýanynda oturyp, *lemmi-lemmi* edip, gününü ýaşyrýardy (A.Durdyýew). ...biçäre Güläýym Ärhasanyň daşyndan *pyr-pyr* aýlandy (“Görogly”). Annagül *jedir-jedir* edip, janygyp gepleýärdi (B.Seýtäkow). Kirpi birden-de *zigir-zigir* edip, ýaýrap ýatan Jümminiň ýanynda baryp durdy (K.Jumaýew).

Sada görünüşde ulanylyp-ulanylmazlyklaryna garamazdan, ses aňladýan sözleriň birnäçesi üç, dört gezek gaýtalanyp hem ulanylýar. Meselem: ...agzynyň ýetişdigine pulemyot ýaly *ta-ta-ta* edip başlady (A.Durdyýew). Jeňňeliň içinden bolsa *hüw, hüw, hüw, hüw* edip, hüwiniň sesi gelýärdi (K.Jumaýew). — *Ha-ha-ha! Ha-ha-ha!* Ýeri, bolýa-da, agzamadygym (“Garagum”).

Tirkeş sözler. Bular komponentleri gurluş taýdan tapawutlanýan ýada komponentleriň birinde (köplenç, ikinji komponentde) fonetik özgerme geçýän sözlerden ybaratdyr. Hil taparyndan üýtgeşme bolup, kadasyz, sazlaşyksyz, deň ölçegsiz, dürli ritmde gaýtalanýan seslenmeleri, şekil hadysalarynyň şöhlelendirýän bu sözler bir söz hökmünde çykyş edýärler.